

Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland

De nieuwe SOVON-atlas: voortgang, problemen en een voorproefje

Op 30 september 1983 werd het veldwerk voor het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels afgerond. Hiermee kwam een einde aan een enerverende periode van vijf jaar waarin alle hoeken van Nederland zo grondig op vogels zijn uitgekamd als nooit eerder het geval was. Nu, enkele jaren later, is de beoogde atlas nog niet verschenen. Indien men op grond hiervan meent dat de moeizaam vergaarde gegevens liggen te verpieteren in steeds stoffiger wordende kasten, slaat men de plank volledig mis. In de tussenliggende periode is namelijk hard gewerkt aan de atlas, en de eindstreep begint nu eindelijk in zicht te komen. Dat het boek er nog niet is, heeft onder meer te maken met de buitengewoon tijdrovende controle van het materiaal en het veelomvattende schrijfwerk. Een gedegen atlas is immers niet in een vlok en een zucht samen te stellen. We kunnen ons voorstellen dat velen ongeduldig zijn geworden en benieuwd zijn naar wat het boek te bieden zal hebben. Nu wordt een kijkje in de keuken geboden waar de atlas wordt bereid en wordt een voorproefje gegeven hoe een soortbespreking eruit zal gaan zien.

Controlewerkzaamheden

Aan het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels kon in principe iedere vogelaar deelnemen door het insturen van waarnemingskaarten. Onder de duizenden medewerkers bevonden zich zowel doorgewinterde experts als beginners met een geringe vogelkennis. Dit had tot gevolg dat er weleens vogelsoorten foutief werden gedetermineerd (maar niet alleen door beginnelingen!). Ook administratieve handelingen gingen soms mis. Zo kwam het af en toe voor dat een kruisje op de waarnemingskaart per ongeluk een hokje te hoog of te laag werd gezet. In plaats van bijvoorbeeld een Oeverloper gaf men dan een Steenloper op. Omdat het alles bijeen om miljoenen waarnemingen ging, kunt u zich voorstellen dat het opsporen en herstellen van (vermeende) onjuiste gegevens geen fluitje van een cent was. Deze controle kon pas goed worden uitgevoerd aan het einde van het project, toen een overzicht van alle waarnemingen beschikbaar kwam. Omdat er nog lang na afloop van het veldwerk een stroom van gegevens binnenkwam, was dit overzicht pas in december 1984 compleet. Met behulp van computeruitdraaien van waarnemingslijsten per atlasblok en uitdraaien van verspreidingskaarten per soort moesten de districtscoördinatoren twijfelachtige waarnemingen en aantalsopgaven natrekken en zonodig corrigeren. Het nauwkeurig nalopen van alle (4000!) verspreidingskaarten bleek vaak zo veelomvattend en tijdrovend dat verscheidene districtscoördinatoren het in hun vrije tijd niet zo grondig konden aanpakken als eigenlijk nodig was. Omwille van de evenwichtigheid en de betrouwbaarheid van de uiteindelijke atlas bleek

het noodzakelijk om naderhand alle gegevens nogmaals onder de loop te nemen. Het grootschalige karakter van deze extra controle heeft ertoe geleid dat de verschijningsdatum van de atlas minstens een half jaar moest worden uitgesteld.

Om een indruk te geven van de werkwijze bij de controle een voorbeeld: een waarneming van Kwartels met een aantalsaanduiding van 11-100 exemplaren komt verdacht voor. In het archief van de districtscoördinator of in het landelijke archief werd opgezocht van wie de waarneming afkomstig was. De waarnemer werd vervolgens benaderd en het bleek een invulfout: het waren Patrijzen. De Kwartels werden geschrapt en de Patrijzen toegevoegd en klaar is Kees zult u denken. Maar zo eenvoudig ligt het niet. Simpelweg van de verspreidingskaart weghalen, betekent dat *alle* kwartel-waarnemingen uit die maand worden geschrapt, ook de eventueel goede waarnemingen. In het centraal archief moesten daarom alle waarnemingskaarten van dat blok en die maand worden doorgenomen, op zoek naar eventuele andere kwartel-waarnemingen. Waren die er niet dan kon het schrappen doorgang vinden; waren die er wel dan moesten deze (als ze betrouwbaar waren!) weer worden ingevoerd in het computergeheugen. Als tevens de waarneming van de Patrijzen was ingevoerd, was de fout verbeterd. Fout ingevulde atlasbloknummers of maanden waren minder gemakkelijk op te sporen en te verbeteren. Bleek een fout bloknummer te zijn ingevuld dan moesten alle waarnemingen (en dat waren er soms meer dan 100) op bovenbeschreven wijze worden nagekeken en zo nodig geschrapt. Diepe zuchten en verwensingen waren dan wel eens hoorbaar binnen de SOVON-gelederen. Maar daar staat tegenover dat elke opgespoorde en verbeterde fout er één minder was.

Vorbereiding atlas

Door het bestuur van SOVON is een speciale commissie gevormd om te onderzoeken hoe de uitgave van de atlas gerealiseerd kan worden. Deze commissie heeft daartoe overleg gevoerd met drukkerijen en uitgevers, en is op zoek gegaan naar fondsen. Het schrijfwerk is in handen gelegd van een commissie bestaande uit medewerkers van het SOVON-bureau, die ook de eindredactie verzorgen, en een aantal vrijwilligers. De atlas zal uit twee onderdelen bestaan. In algemene hoofdstukken zal worden uiteengezet hoe het project is opgezet en uitgevoerd. De regionale verschillen in volledigheid van het onderzoek zullen uitgebreid worden besproken. Deze hoofdstukken, die door de Algemeen Coördinator zijn geschreven, zijn in eerste concept voltooid. Het grootste deel van de atlas wordt in beslag genomen door besprekingen per soort. De gang van zaken is als volgt. Iedere auteur krijgt per soort,

naast alle verspreidskaarten en noodzakelijke tabellen, de beschikking over een set gegevens die het beoordelen van patronen in het voorkomen moeten vergemakkelijken (b.v. een overzicht van het weer in de onderzoeksperiode, kaarten met het grondgebruik in Nederland). Aan de hand van strakke richtlijnen stelt de auteur een tekst samen waarin vaste onderwerpen aan bod komen. Vervolgens wordt de tekst becommentarieerd door leden van de Redactionele Commissie en soortspecialisten in den lande. Aan de hand van de kritiek wordt een nieuwe tekst opgesteld. Momenteel (15 augustus 1986) is van de overgrote meerderheid van de soorten een eerste concept gereed en wordt hard gewerkt aan het opstellen van de definitieve teksten. Daarna worden de manuscripten nog eens goed doorgelezen, waarbij ook wordt gelet op spelling en stijl. Natuurlijk zal het boek niet alleen maar bestaan uit teksten en kaarten: tekeningen en wellicht ook foto's zullen het geheel gaan opfleuren.

Een voorbeeld: Geoorde Fuut

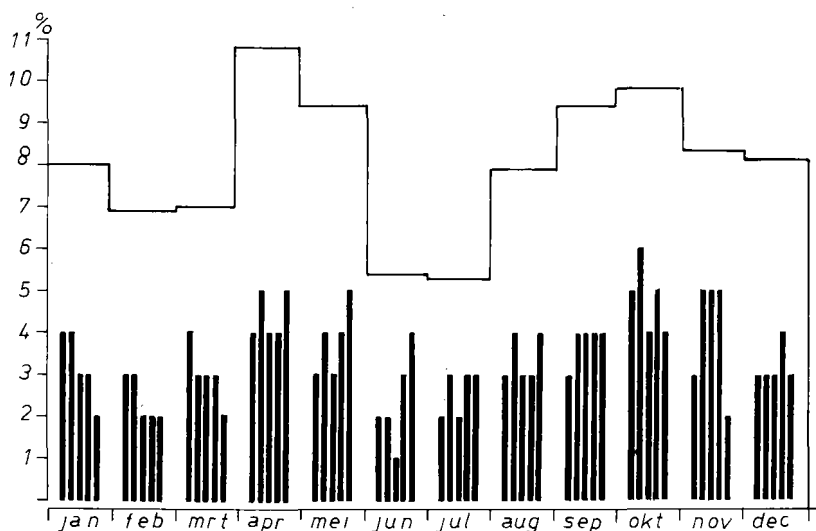
Onderstaand voorbeeld geeft een indruk hoe de soort-besprekingen eruit gaan zien. Elke tekst begint met een inleiding waarin een aantal algemene zaken worden gememoreerd zoals ligging van de broed- en overwinteringsgebieden in Europa, trekwegen en biotoopkeuze. Vervolgens worden de atlas-gegevens besproken. Hierbij staan de presentie (percentage blokken waarin de soort is vastgesteld) en de verspreidskaarten centraal. Aan de hand van de presentie kan iets worden gezegd over het seizoenverloop en de jaarlijkse variaties hierin. Omdat de presentie uitsluitend gebaseerd is op het aantal blokken waarin de soort werd gemeld (en niet op het aantal getelde exemplaren per blok) hoeft het verloop van de presentie niet precies overeen te komen met het aantalsverloop. Meestal zal de presentie hier echter wel een afspiegeling van zijn. De presentie wordt weergegeven in een grafiek waarin per maand de presentie in de afzonderlijke jaren is af te lezen evenals de totale presentie

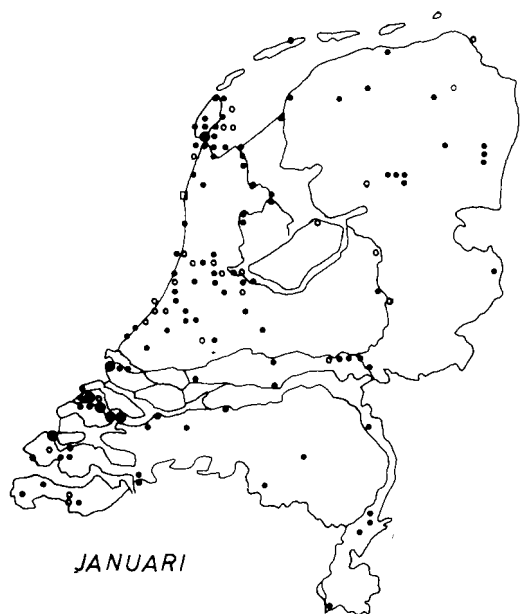
over alle jaren samen (figuur 1). De verspreidskaarten laten van maand tot maand zien waar de soort is waargenomen; de waarnemingen uit de verschillende jaren zijn samengevoegd. Indien uit een blok aantalsopgaven bekend zijn, wordt het maximum gemelde aantal exemplaren weergegeven. Het aantal kaarten is per soort verschillend en hangt onder meer af van het voorkomen en de variatie in het verspreidingspatroon. In het volgende voorbeeld zijn omwille van de ruimte slechts de kaarten van januari, april, juni en oktober opgenomen (figuur 2); het betreffen voorlopige, met de hand ingevulde kaarten. De definitieve kaarten zullen door de computer van het Centraal Bureau voor de Statistiek worden vervaardigd. In de tekst wordt de verspreiding in de loop van het jaar kort toegelicht en worden afwijkende verspreidingspatronen (b.v. tijdens een strenge winter) vermeld. Indien mogelijk wordt een schatting gegeven van het aantal broedparen en wordt iets gezegd over de talrijkheid als door-trekker of wintergast.

Geoorde Fuut *Podiceps nigricollis*

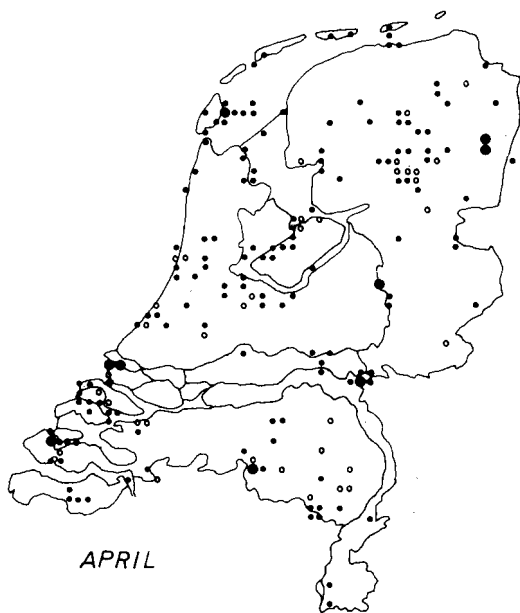
De Geoorde Fuut broedt vooral in Midden- en Oost-Europa en verder naar het oosten. In West-Europa nestelt de soort zeer plaatselijk en is het voorkomen aan sterke aantalschommelingen onderhevig. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw is het broedareaal in noordwestelijke richting uitgebreid, zodat de soort momenteel westwaarts broedt tot in Denemarken, Zuid-Zweden en Nederland (met een geïsoleerd broedvoorkomen in Schotland). De overwinteringsgebieden liggen langs de kusten van Nederland en Zuid-Engeland zuidwaarts tot Marokko, langs de kusten van de Middellandse Zee en op meren in het binnenland zolang deze ijsvrij zijn. In het algemeen gaat het om kleine aantallen. Verder naar het oosten, zoals in Turkije en Iran, overwinteren grotere aantallen. Deze vogels zijn waarschijnlijk afkomstig uit de Sovjet-Unie. De Noordwesteuropese broedvogels trekken doorgaans weg in zuidelijke tot zuidwestelijke rich-

Figuur 1. Seizoenverloop van de Geoorde Fuut aan de hand van presentiecijfers (zwarte kolommen: presentie in de jaren 1979-83 afzonderlijk).

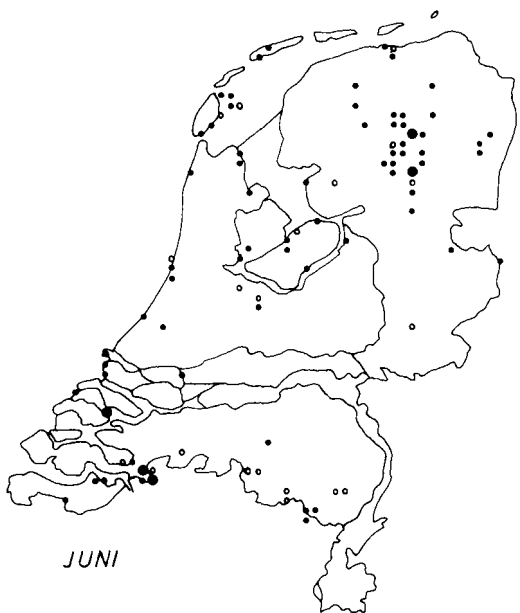

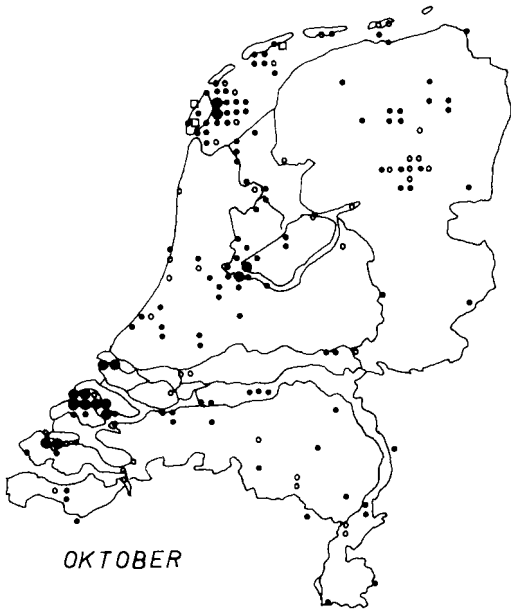
JANUARI

APRIL

JUNI

OKTOBER

Figuur 2. Verspreiding van de Geoorde Fuut in januari, april, juni en oktober. (●) 1-10 exemplaren, (●) meer dan 10 exemplaren, (○) geen aantalsopgave, (□) alleen overvliegend waargenomen.

ting, waarbij Deense, Zweedse en Noordduitse vogels ons land kunnen passeren. Het aantal broedparen in deze landen is echter gering, zodat het aantal doortrekkers niet groot is. Het is niet bekend waar de bij ons *overwinterende* Geoorde Futen vandaan komen. Gezien de aantallen waar het om gaat, zullen het niet alleen eigen broedvogels betreffen. In Nederland bestaat het broedbiotoop uit voedselrijke vennen, duinmeren, vloeivelden en ondergelopen terreinen. Het is opvallend dat vaak in kolonieverband wordt gebroed (waarbij in ons land doorgaans slechts enkele broedparen betrokken zijn, soms echter enkele tientallen) en dat de broedplaats dikwijls in of bij een kokmeeuwenkolonie is gelegen.

De presentie bereikt een top in april en mei, wanneer de broedplaatsen worden bezet en er enige doortrek optreedt. In de broedtijd is de presentie lager, om vanaf augustus weer toe te nemen tot een piek in oktober. Wellicht is dan sprake van najaarstrek. In de loop van de winter neemt het aantal meldingen langzaam af. Omdat het bij deze soort het hele jaar door om een gering aantal blokken gaat, zijn jaarlijkse variaties in het seizoenverloop moeilijk vast te stellen. Opvallend is wel dat de presentie in de strenge winter 1978/79 nauwelijks afwijkt van die in de overige winters. In het broedseizoen zijn er betrekkelijk veel waarnemingen gedaan in 1983.

De verspreiding in de maanden juni en juli blijft in hoofdzaak beperkt tot de broedplaatsen in Noord-Brabant en Drenthe en de infiltratiegebieden in de duinen. Niet-broedende vogels houden zich dan onder meer op in de westelijke Waddenzee en op de Grevelingen. In augustus, september en oktober worden de broedplaatsen verlaten en neemt de soort in de kustgebieden toe. In de westelijke Waddenzee, op de Grevelingen en het Veerse Meer werden per blok in die maanden tientallen Geoorde Futen geteld. In de laatste twee gebieden blijven de concentraties ook in de winter aanwezig, al zijn de aantallen dan minder groot dan in de herfst. Ook andere fuutachtigen overwinteren hier talrijk, waarschijnlijk als gevolg van een gunstige voedselsituatie in combinatie met het relatief milde klimaat van Zeeland. Elders in het land zijn winterwaarnemingen veel minder gewoon. Relatief veel waarnemingen komen uit het westelijke deel van het

land, terwijl de soort langs de rivieren juist opmerkelijk weinig wordt gezien. De winterwaarnemingen uit het noordoosten van het land dateren uit zachte winters. In maart en april neemt het aantal waarnemingen in West-Nederland af en het aantal in het binnenland (vooral op de broedplaatsen) sterk toe.

In de onderzoeksperiode varieerde het aantal broedparen in Nederland sterk. Zo werden in 1983 in Drenthe 45-50 paren vastgesteld tegen niet meer dan vier paren in de jaren 1979-82. Ook in Noord-Brabant (1983: zeker 30 paren, in de overige jaren nog niet de helft) en andere gebieden waren er toen meer paren dan gewoonlijk. In 1983 waren er in het hele land naar schatting 100-150 broedparen tegen vermoedelijk niet meer dan 35 in de overige jaren. Het is niet duidelijk wat de oorzaak van deze opleving was (die ook in België en Zwitserland is vastgesteld). Overigens werden ook in 1984 en 1985 meer broedgevallen dan normaal geconstateerd.

Fred Hustings, Johan Bekhuis & Arend van Dijk
met medewerking van Herman Leys

Landelijke dag

Ook dit jaar zal SOVON in samenwerking met de NOU weer een landelijke dag voor vogelaars organiseren. Deze wordt gehouden op *zaterdag 29 november van 10u00 tot 16u30* in congrescentrum de Reehorst in Ede. Er zijn twee grote zalen ter beschikking: één voor het houden van lezingen (thema: "Effect van strenge winters op vogelpopulaties") en één voor diverse andere activiteiten. Zo zal er weer de mogelijkheid bestaan om op posters resultaten van eigen onderzoek te presenteren (reservering posterruimte op onderstaand adres). Verder zijn stands aanwezig van onder meer Natuur & Boek en Vogelbescherming. De wandelgangen zijn er natuurlijk voor contacten met andere vogelaars. Voor degenen die met de trein komen, zijn NS-reductiebonnen verkrijgbaar bij: *Marianne van Sprakelaar, SOVON, p/a Dribergseweg 16c, 3708 JB Zeist.*